JAK MÓWIĆ W SZKOLE O JĄKANIU?

Podręcznik dla nauczycieli
i logopedów

CENTRUM LOGOPEDYCZNE

Katowice 2012

Dane oryginału:
Stuttering: Straight Talk for Teachers
A Handbook for Teachers and Speech-Language Pathologists
Third Edition — 2010
The Stuttering Foundation
Publication No. 0125

Produced and written by Lisa Scott, Ph.D., The Florida State University, and Carroll Guitar, M.L.S., University of Vermont; in collaboration with Kristin Chmela, M.A., Northwestern University; Jane Fraser, President, Stuttering Foundation; and Bill Murphy, M.A., Purdue University. In collaboration with Joseph Donaher, Ph.D., Children's Hospital of Philadelphia and Lee Caggiano, M.A., private practice.

Copyright © 2002—2010 by The Stuttering Foundation of America®

Przekład z języka angielskiego: Marta Węsierska
Redakcja naukowa: dr Katarzyna Węsierska
Redakcja wydawnicza i korekta: Anna Chrostek
Projekt graficzny: Jarosław Telenga

Copyright © for the Polish translation by Centrum Logopedyczne Katarzyna Węsierska, Katowice 2012
ISBN 978-83-932587-1-0

Skład: Jarosław Telenga
Druk: Drukarnia Kolumb, infolinia 801 641 691, www.drukarniakolumb.pl

Wydanie I, Katowice 2012
Centrum Logopedyczne Katarzyna Węsierska
ul. Koszykowa 11 A lok. 1
40-781 Katowice
tel. +48 604 776 149

wydawnictwo@centrumlogopedyczne.com.pl
www.centrumlogopedyczne.com.pl

Jąkanie jest zaburzeniem komunikacji, które uniemożliwia płynne mówienie. Do jego objawów zalicza się: powtórzenia dźwięków, sylab lub słów, przedłużenia (prolongacje) dźwięków oraz bloki. Jąkanie może wpływać na osiągnięcia szkolne i życie społeczne dziecka. Uczeń, który się jąka, może niechętnie zgłaszać się podczas lekcji, może mieć opory przed czytaniem na głos lub rozmawianiem z innymi uczniami w klasie. Celem tego podręcznika jest udzielenie Ci praktycznych informacji na temat jąkania i zaproponowanie strategii, które mogą być pomocne w lepszym zaspokajaniu potrzeb uczniów. W podręczniku znajdziesz:

- ogólne informacje o jąkaniu,
- listę kontrolną dla nauczyciela, która – jeśli obawiasz się, że uczeń z Twojej klasy jąka się – pozwoli Ci ustalić, czy konieczne jest skierowanie go do logopedy,
- odpowiedzi na nurtujące Cię pytania (które mogą się pojawiać, które chciałbyś zadać) z zakresu jąkania,
- wyjaśnienie, na czym polega terapia jąkania,
- propozycje informacji, którymi możesz podzielić się z logopedą,
- propozycje informacji, którymi możesz podzielić się z rodzicami,
- listę różnych źródeł wiedzy na temat jąkania, dokuczania dziecku i sposobów budowania pewności siebie u dzieci, adresowanych do nauczycieli, dzieci i rodziców[1].

[1] W podręczniku znajduje się lista anglojęzycznych publikacji. Kompletny opis wymienionych publikacji w języku angielskim można znaleźć na stronie The Stuttering Foundation: www.stutteringhelp.org (przyp. tłum.).

OGÓLNE INFORMACJE O JĄKANIU

Rozdział ten przedstawia ogólne informacje o jąkaniu: przyczyny jąkania, fakty na temat jąkania, opis jąkania i uczuć, jakich doświadczają jąkające się dzieci.

PRZYCZYNY

Jąkanie pojawia się zazwyczaj pomiędzy 2. a 4. rokiem życia. Przyczyny jąkania nie są do końca poznane, ale badacze zgadzają się, że najprawdopodobniej jest ono rezultatem wzajemnego oddziaływania na siebie kilku czynników, takich jak rozwój dziecka, dynamika procesów rodzinnych, genetyka i neurofizjologia.

FAKTY NA TEMAT JĄKANIA

- Jąkanie częściej dotyczy chłopców niż dziewcząt. Stosunek jąkających się chłopców do jąkających się dziewcząt w wieku 2 lat wynosi 2 : 1, a w wieku 10–11 lat na jedną jąkającą się dziewczynkę przypada czterech jąkających się chłopców.

- Około 5% wszystkich dzieci przechodzi przez okres jąkania, który trwa około 6 miesięcy lub dłużej. Trzy czwarte z nich upora się z tym problemem w mowie w okresie dzieciństwa, podczas gdy u około 1% z nich jąkanie utrzyma się jako długoterminowy problem.

- Jeśli dziecko jąka się od ponad 3 lat, to istnieje małe prawdopodobieństwo, że z tego wyrośnie. Większość dzieci zaczyna się jąkać w okresie przedszkolnym. Jeśli jąkają się jeszcze w szkole podstawowej, w gimnazjum lub w liceum, to mają mniejsze szanse na to, że problem ten sam ustąpi.

- Nie istnieje cudowny lek na jąkanie, nie wyłączając terapii jąkania. Podczas terapii dziecko, które się jąka, ma się nauczyć, jak mówić swobodniej, płynniej, i ma wyrobić pozytywną postawę oraz pozytywne uczucia wobec mówienia.

- Jąkanie nie jest spowodowane różnicami psychologicznymi. Dzieci nie zaczynają się jąkać, ponieważ w porównaniu z innymi są bardziej niespokojne, nieśmiałe lub skłonne do przygnębień.

- Nie istnieje różnica w poziomie inteligencji pomiędzy dziećmi jąkającymi się a tymi, które się nie jąkają.

- Liczba zająknięć w mowie dziecka zależy od sytuacji i rozmówców. Dziecko może na przykład mówić płynnie, gdy rozmawia z rówieśnikami, ale jąkać się, gdy czyta na głos w klasie.

- Jąkanie może być cykliczne – może przychodzić i odchodzić. Częstotliwość i natężenie jąkania u dziecka mogą dramatycznie zmieniać się w ciągu tygodni i miesięcy.

- Jąkające się dzieci mogą być świadome swojego jąkania i mogą nie chcieć brać aktywnego udziału w życiu klasy.

- Wielu sławnych i cieszących się uznaniem ludzi jąka się lub jąkało się w przeszłości. Wśród nich znaleźli się: James Earl Jones, John Stossel, Kenyon Martin, Darren Sproles, Annie Glenn, Bill Walton, Mel Tillis, Nicholas Brendon, Joe Biden, Carly Simon, Ken Venturi, Bob Love, John Updike, Lewis Carroll, Marilyn Monroe, John Melendez, a wśród sławnych jąkających się Europejczyków można wymienić także króla Jerzego VI, Winstona Churchilla, Rowana Atkinsona[2].

[2] Zani jąkający się Polacy to m.in. Jurek Owsiak, Łukasz Golec, Anna Józefina Lubieniecka (przyp. tłum.).n

JAK BRZMI I WYGLĄDA JĄKANIE?

Jąkanie pojawia się zazwyczaj na początkowych dźwiękach albo słowach w zdaniach lub na granicach wypowiedzeń. Istnieją trzy główne typy jąkania. Być może usłyszysz w Twojej klasie ucznia jąkającego się w jeden z podanych poniżej sposobów. Dzieci mogą wykazywać znaczną różnorodność w sposobach jąkania.

1. Powtarzanie dźwięków i sylab – dziecko powtarza dźwięk albo sylabę zazwyczaj trzy lub więcej razy.

   M-m-m-mogę iść do łazienki?
   Po-po-po-potrafię na to odpowiedzieć!

2. Przedłużanie (prolongacje) dźwięków – usłyszysz, że dziecko „trzyma się" jakiegoś dźwięku, próbując go wypowiedzieć.

   Chchchchchchemia jest interesująca.
   Iiiiiiiiiii choć to była trudna książka, to podobała mi się.

3. Blokady – dziecko blokuje się na dźwięku. Zauważysz, że próbuje wypowiedzieć słowo, ale nie usłyszysz żadnego dźwięku wychodzącego z jego ust. Po tym okresie ciszy często następuje wybuch dźwięku w momencie, kiedy dziecko jest w stanie wydobyć go w końcu z siebie.

Powszechne jest, że dziecko używa dźwięków takich jak „yyy" i „eee" (embołofrazji i dźwięków zawahania) lub też zmienia ton i natężenie głosu, kiedy próbuje wypowiedzieć słowa, na których się jąka. Oprócz tego, że usłyszysz zająknięcia w mowie, możesz zauważyć, że dziecko przymyka oczy lub jego usta, policzki, żuchwa są bardzo napięte, gdy się jąka. Niektóre dzieci dodatkowo bębnią palcami, tupią nogami lub poruszają ciałem, aby wymówić trudniejsze słowa. Zachowania te, określane jako wtórne objawy, występują zazwyczaj dlatego, że dziecko próbuje wydusić z siebie słowo.

JAKICH UCZUĆ DOŚWIADCZAJĄ DZIECI W ZWIĄZKU ZE SWOIM JĄKANIEM?

Niektórym jąkającym się dzieciom nie towarzyszą żadne negatywne uczucia związane z mówieniem. Inne z kolei są sfrustrowane, niespokojne, zakłopotane lub nawet zawstydzone. Ważne jest, aby mieć świadomość, że uczucia dziecka dotyczące jego mowy mogą być nieadekwatne do nasilenia objawów jąkania. Oznacza to, że dziecko, u którego obserwujesz częste i silne jąkanie, może nie mieć problemu z mówieniem na forum klasy, podczas gdy inne dziecko, którego jąkanie wydaje się delikatne, może być przestraszone i zaniepokojone.

Jeśli dziecku towarzyszą negatywne uczucia w związku z jego mową, nie będzie chciało mówić, kiedy zostanie wywołane do odpowiedzi, uda, że nie zna odpowiedzi, lub odsunie się od sytuacji towarzyskich, takich jak siadanie z grupą w czasie długiej przerwy lub bawienie się z rówieśnikami na boisku.

CZY POWINIENEŚ SKIEROWAĆ DZIECKO DO LOGOPEDY?

Być może kupiłeś tę książeczkę, ponieważ obawiasz się, że dziecko w Twojej klasie jąka się. W podjęciu decyzji, czy dziecko wymaga skierowania do logopedy, pomoże Ci lista kontrolna.

Lista kontrolna dla nauczyciela

	Prawdopodobnie normalna niepłynność	Prawdopodobnie jąkanie
Zachowania w mowie, które możesz zaobserwować lub usłyszeć	☐ Sporadyczne (nie więcej niż jedno na każde 10 wypowiedzianych zdań), krótkie (trwające krócej niż pół sekundy) powtórzenia dźwięków, sylab lub krótkich słów. Dźwięki, sylaby lub słowa są powtarzane tylko raz lub dwa razy	☐ Częste (trzy lub więcej na każde 10 wypowiedzianych zdań), długie (trwające dłużej niż pół sekundy) powtórzenia dźwięków, sylab i niektórych krótkich słów. Dźwięki, sylaby i krótkie słowa są zazwyczaj powtarzane trzy lub więcej razy. Występują sporadyczne prolongacje dźwięków i blokady
Inne zachowania, które możesz zaobserwować lub usłyszeć	☐ Sporadyczne pauzy, wahania w mowie lub wypełniacze, takie jak „mmm”, „eee”, „yyy”, są zazwyczaj zauważalne, kiedy dziecko zmienia słowa lub myśli	☐ Powtórzeniom i prolongacjom mogą towarzyszyć: zamykanie powiek oraz mruganie, patrzenie w inną stronę i napięcie mięśniowe w okolicy ust. Można również usłyszeć zmiany w natężeniu i głośności, kiedy dziecko próbuje wydusić z siebie słowo. Dziecko może też wypowiadać dodatkowe słowa jako startery
Kiedy problem jest najbardziej zauważalny?	☐ Problem wydaje się przychodzić i odchodzić. Pojawia się, kiedy dziecko jest zmęczone, podekscytowane, mówi na skomplikowany lub nowy temat, odpowiada na pytania lub przemawia do obojętnych słuchaczy	☐ Problem może przychodzić i odchodzić w podobnych sytuacjach, ale częściej jest obecny niż nieobecny. Problem jest poważniejszy, jeśli pojawia się w większości sytuacji mownych i konsekwentnie się utrzymuje
Reakcje dziecka	☐ Nie występują	☐ Dziecko może okazywać zmartwienie, zakłopotanie, frustrację lub strach przed mówieniem. Może niechętnie brać udział w zajęciach klasowych, takich jak czytanie na głos, zgłaszanie się do odpowiedzi
Reakcje rówieśników	☐ Nie występują	☐ Rówieśnicy mogą okazywać pewien stopień zmartwienia lub zażenowania
Reakcje rodziców	☐ Nie występują	☐ Rodzice mogą okazywać pewien poziom obaw
Decyzja o skierowaniu do logopedy	☐ Skierowanie nie jest konieczne	☐ Skierowanie jest konieczne

Copyright © 2001–2010 by The Stuttering Foundation of America®
Copyright © for the Polish translation by Centrum Logopedyczne, Katowice 2012

Porozmawiaj z rodzicami dziecka, aby dowiedzieć się, czy są zaniepokojeni i czy dziecko kiedykolwiek było konsultowane przez logopedę lub uczęszczało na terapię.

Pytania, które warto zadać rodzicom:

1. Czy zauważyliście, że dziecko częściej powtarza fragmenty słów niż całe słowa lub frazy (na przykład „ja-ja-ja-jabłko”)?

2. Czy słyszycie, że powtórzenia w mowie Waszego dziecka są częstsze niż jedno na każde 8—10 wypowiedzianych przez nie zdań?

3. Czy Wasze dziecko, gdy powtarza na przykład fragment słowa, czyni to więcej niż dwa razy (na przykład raczej „j-j-j-j-j-jabłko” niż „j-j-jabłko”)?

4. Czy Wasze dziecko wydaje się sfrustrowane lub zakłopotane, kiedy ma problem z wypowiedzeniem jakiegoś słowa?

5. Czy problemy z płynnością są obecne w mowie Waszego dziecka dłużej niż rok?

6. Czy kiedykolwiek zauważyliście, że Wasze dziecko podnosi natężenie głosu, mruga, patrzy w inną stronę lub napina twarz, kiedy się jąka?

7. Czy Wasze dziecko używa dodatkowych słów lub dźwięków, na przykład „eee”, „yyy”, „hm”, aby wypowiedzieć słowo?

8. Czy Wasze dziecko blokuje się czasami tak mocno, że z jego ust nie wydobywa się żaden dźwięk?

9. Czy kiedykolwiek zauważyliście, że dziecko używa dodatkowych ruchów ciała, takich jak bębnienie palcami, aby rozpocząć wypowiedź?

10. Czy myślicie, że Wasze dziecko unika mówienia, zastępuje słowa lub rezygnuje z mówienia w połowie zdania, ponieważ obawia się, że może się zająknąć?

Pytania te zostały uszeregowane według nasilenia problemu jąkania. Jeśli rodzic odpowie **TAK** na którekolwiek z nich poza pierwszym pytaniem, sugeruje to możliwość występowania u dziecka jąkania, a nie normalnej niepłynności. Razem z rodzicami możecie zdecydować, czy powinni oni skorzystać z porady logopedy.

NAJCZĘŚCIEJ ZADAWANE PRZEZ NAUCZYCIELI PYTANIA Z ZAKRESU JĄKANIA

Co powinienem robić, kiedy dziecko w mojej klasie jąka się?

Najważniejsze, co możesz robić, kiedy jedno z dzieci w klasie jąka się, to prezentować postawę dobrego mówcy.

- Utrzymuj kontakt wzrokowy z dzieckiem i czekaj tak długo, aż dokończy swoją myśl.
- Próbuj nie dopowiadać za nie, nie dokańczać słów i zdań.
- Przez swoje zachowania i postawę okazuj dziecku, że słuchasz tego, co ma do powiedzenia, a nie tego, jak mówi.
- Modeluj czas oczekiwania (ang. *waiting time*) – odczekaj dwie sekundy, zanim odpowiesz na pytanie dziecka, i stosuj więcej pauz w swoich własnych wypowiedziach, aby zredukować napięcie w mowie.

Te sugestie będą pomocne dla **wszystkich** dzieci w Twojej klasie.

Nie rób uwag takich jak „zwolnij", „weź głęboki oddech", „zrelaksuj się" lub „najpierw pomyśl, co chcesz powiedzieć, a potem powiedz to". Często udzielamy dzieciom takich porad, ponieważ zwalnianie, relaksowanie się lub myślenie o tym, co chce się powiedzieć, jest dla nas pomocne. Zwalniamy, kiedy czujemy, że potykamy się w mówieniu, próbując wypowiedzieć jakieś słowa. Jąkanie jest jednak innym typem problemu mowy i tego rodzaju wskazówki nie są po prostu pomocne dla jąkającego się dziecka.

Czy powinienem przypominać dziecku, aby używało w klasie technik, których nauczyło się podczas terapii?

Jeśli dziecko lub logopeda nie poproszą Cię o przypominanie o tych technikach, to lepiej, abyś tego nie robił. Jąkające się dzieci uczą się podczas terapii kilku różnych technik, nazywanych również technikami terapeutycznymi (ang. *speech tools*), aby radzić sobie ze swoim jąkaniem. Wyrabianie nawyku używania tych technik w różnych sytuacjach (na przykład zastosowanie w klasie versus stosowanie w gabinecie logopedycznym) zajmuje jednak dużo czasu i wymaga wielu ćwiczeń. Wiele jąkających się dzieci nie jest wystarczająco dojrzałych, aby kontrolować swoją mowę we wszystkich sytuacjach. Nierealistyczne byłoby więc oczekiwanie od takich dzieci ciągłego używania technik terapeutycznych podczas wypowiedzi w klasie.

Co powinienem robić, kiedy dziecko ma gorszy dzień i jąka się bardziej intensywnie?

Zawsze najlepiej zapytać dziecko, co ono chciałoby, abyś robił w te dni, kiedy mówienie sprawia mu większą trudność. Jąkające się dzieci różnią się pod względem tego, jakich reakcji na momenty, gdy mówi się im ciężej, oczekują od nauczycieli i rówieśników. Jedno dziecko może chcieć, aby nauczyciel traktował je tak samo jak w każdy inny dzień – spontanicznie zadawał mu pytania lub prosił je o czytanie na głos. Inne dziecko może natomiast chcieć, aby nauczyciel tymczasowo zredukował swoje oczekiwania związane z aktywnością werbalną dziecka i odpytywał je tylko wtedy, kiedy zgłasza się do odpowiedzi, lub pozwalał mu, aby nie brało udziału w czytaniu na głos w klasie.

Co powinienem robić, kiedy jąkające się dziecko przeszkadza innemu dziecku?

Traktuj jąkające się dziecko, które przeszkadza innym, w taki sam sposób, w jaki traktowałbyś dziecko, które się nie jąka. Jąkające się dzieci czasami przeszkadzają kolegom, ponieważ jest im łatwiej rozpocząć wypowiedź, gdy mówią inni, gdy w klasie jest głośno. Nie jest do końca wyjaśnione, dlaczego jąkającej się osobie mówi się łatwiej, gdy jej głos nakłada się na inne głosy. Możliwe, że w takich sytuacjach uwaga dziecka jest mniej skoncentrowana na początku jego wypowiedzi, czyli na momencie, kiedy wystąpienie jąkania jest najbardziej prawdopodobne. Nawet jeśli jąkające się dziecko łatwiej wypowiada słowo w momencie, gdy przeszkadza innym, to ważne jest, aby nauczyło się reguł dobrej komunikacji, tak samo jak wszystkie inne dzieci w Twojej klasie.

Jak mogę sprawić, by wypowiedzi ustne były łatwiejsze dla jąkającego się dziecka?

Możesz wiele zrobić, aby wypowiedzi ustne, wystąpienia przed klasą były pozytywnym doświadczeniem dla jąkającego się dziecka. Razem z dzieckiem możecie opracować plan, rozpatrując następujące kwestie:

- Kolejność – czy dziecko chce być pierwsze z wypowiadających się, czy chce być w środku, czy na końcu.
- Możliwość wcześniejszego przećwiczenia prezentacji – sytuacje, w których dziecko może ćwiczyć, które pomogą mu czuć się wygodniej, na przykład w domu, z Tobą, z przyjacielem lub w czasie wizyty u logopedy.
- Wielkość audytorium – czy referat ma być wygłoszony wyłącznie przed nauczycielem, czy w małej grupie, czy przed całą klasą.
- Inne czynniki – czy czas dziecka powinien być mierzony podczas prezentacji, czy sposób oceniania powinien być zmodyfikowany z powodu jąkania się.

Czy powinienem porozmawiać z całą klasą o jąkaniu?

Warto przedyskutować tę kwestię z jąkającym się dzieckiem i skonsultować z logopedą dziecka. Niektórym dzieciom nie będzie przeszkadzało, jeśli porozmawiasz o jąkaniu z ich kolegami. Inne jednak czują, że jąkanie jest prywatną sprawą i nie powinno się o nim rozmawiać otwarcie ze wszystkimi dziećmi w klasie.

Jąkający się uczniowie przygotowują czasami prezentację w klasie na temat jąkania. Taka prezentacja pozwala dziecku zapoznać swoich rówieśników z faktami na temat jąkania, podać im nazwiska sławnych jąkających się osób, zaproponować im, jak powinni reagować na jego jąkanie, a nawet przedstawić różne typy jąkania. Jedną z korzyści, którą zaobserwowaliśmy po przygotowaniu przez jąkające się dziecko prezentacji w klasie o jego jąkaniu, jest zmniejszenie dokuczania ze strony kolegów. Jeśli inne dzieci lepiej zrozumieją problem, to jest mniej prawdopodobne, że będą się wyśmiewać lub dokuczać jąkającemu się dziecku.

Taka prezentacja nie jest jednak odpowiednim ćwiczeniem dla wszystkich jąkających się dzieci. Niektóre z nich mogą nie być gotowe na mówienie o jąkaniu i radzenie sobie z nim w tak otwarty sposób.

Prezentacja na temat jąkania jest częścią terapii, połączoną zazwyczaj z wizytą logopedy w klasie. Jeśli nie jesteś pewien, czy dziecko jest gotowe na jej wygłoszenie, skonsultuj się z logopedą. Dziecko, które będzie przygotowywało w Twojej klasie prezentację o jąkaniu, może wykorzystać materiały w języku angielskim opublikowane przez The Stuttering Foundation – pakiet prezentacji klasowych (ang. *Classroom Presentation Packet*) z broszurkami, informacjami i plakatami.

Jak powinienem reagować na dokuczanie jąkającemu się uczniowi?

Traktuj dokuczanie jąkającemu się dziecku w taki sam sposób, w jaki radziłbyś sobie z przejawami dokuczania każdemu innemu dziecku. Niestety, dokuczanie jest dość powszechne, doświadcza tego wiele dzieci. Jak już wcześniej wspomniano, prezentacje klasowe mogą być dobrym sposobem na zredukowanie dokuczania, jeśli oczywiście jąkające się dziecko jest gotowe na wygłoszenie takiej prezentacji. W innych przypadkach dokuczanie może zostać powstrzymane tylko dzięki Twojej interwencji. Wiele szkół ma ustalone strategie reagowania na dokuczanie w klasie. Psycholodzy, pedagodzy szkolni są świetnym źródłem informacji na ten temat. W Stanach Zjednoczonych ukazała się książka *Bullies Are a Pain in the Brain* napisana przez Trevora Romaina (wydana przez Free Spirit Publishing), w której zostały opisane zabawne i praktyczne wskazówki, jak radzić sobie z dokuczaniem.

Inne propozycje pomocy jąkającemu się dziecku w sytuacji dokuczania w klasie:

1. Wysłuchaj dziecka i od razu udziel mu wsparcia. Nie lekceważ dokuczania wymówkami typu „wszyscy tak robią”.

2. Rozmawiaj z dzieckiem o rozwiązywaniu problemów i strategiach radzenia sobie z jąkaniem. Wybierzcie kilka z nich, które najbardziej mu pasują. Te strategie i sposoby rozwiązywania problemów są częścią terapii logopedycznej.

3. Ucz innych. Im więcej wiedzą na temat jąkania, tym większa szansa, że nie będą dokuczać jąkającym się.

4. Rozmawiaj z klasą na temat znęcania się i dokuczania. Jąkający się uczeń prawdopodobnie nie jest jedynym dzieckiem w klasie, któremu się dokucza.

5. Rozmawiaj z rodzicami, logopedą i innymi nauczycielami, abyście reagowali tak samo i współdziałali w tej sprawie.

Co powinienem mówić, aby zachęcać jąkające się dziecko do wypowiadania się na forum klasy?

Najlepszym sposobem zachęcenia jąkającego się dziecka do mówienia w klasie jest uświadomienie mu poprzez Twoje słowa i zachowania, że ważne jest to, co mówi, a nie sposób, w jaki mówi. Inne zachowania, które możesz wykorzystać, aby zachęcać dziecko do wypowiadania się, są następujące:

- Chwal je za dzielenie się z innymi swoimi pomysłami.
- Powiedz mu, że jąkanie Ci nie przeszkadza.
- Umożliwiaj mu mówienie – poproś je o udzielenie odpowiedzi lub pytaj o jego opinię.
- Pokazuj mu, że można się jąkać i nie jest to problem.

Możesz mieć inne, ogólne pytania na temat jąkania, na temat dzieci w Twojej klasie, które się jąkają, lub na temat tego, co powiedzieć rodzicom jąkającego się dziecka. Zachęcamy Cię do skontaktowania się z logopedą pracującym w Twojej szkole lub w Twoim rejonie[3].

CO DZIEJE SIĘ PODCZAS TERAPII JĄKANIA?

CELE TERAPII JĄKANIA

Terapia jąkania ma zazwyczaj dwa cele:

- nauczenie swobodniejszej, płynniejszej mowy,
- rozwijanie korzystniejszej postawy wobec jąkania.

Ułatwianie wypowiadania się jest osiągane w terapii poprzez uczenie dziecka różnych technik terapeutycznych. Techniki te pomagają dziecku wypowiadać się w nowy sposób poprzez redukowanie napięć w aparacie mowy, rozpoczynanie zdania z większą ilością powietrza lub jąkanie się w łagodniejszy sposób.

Rozwijanie zdrowej postawy i zdrowych uczuć wobec mówienia jest osiągane poprzez przyuczanie dziecka do reagowania z mniejszym lękiem na sytuacje związane z wypowiadaniem się, budowanie poczucia pewności siebie w zakresie umiejętności stosowania technik terapeutycznych oraz używanie podejścia skoncentrowanego na rozwiązywaniu problemów w trudnych sytuacjach.

[3] Amerykańskim nauczycielom, którzy nie mają bezpośredniego dostępu do logopedy, autorzy podręcznika sugerują kontakt z The Stuttering Foundation (przyp. tłum.).

Nie u wszystkich dzieci wystąpi potrzeba zmiany uczuć względem mówienia. Wiele z nich jest pewnych siebie i chętnie rozmawia z innymi. Dla niektórych jednak mówienie może być źródłem lęku, strachu, a nawet może wywoływać poczucie winy i wstydu. Przezwyciężanie negatywnych postaw i uczuć jest równie ważne dla takiego dziecka jak opanowywanie technik terapeutycznych, czyli uczenie się swobodniejszego mówienia. Płynne mówienie jest tylko jedną z cech dobrego mówcy. Pozostałe ważne umiejętności komunikacyjne to mówienie po kolei, nieprzerywanie innym i używanie kontaktu wzrokowego podczas rozmowy.

Czasami im bardziej dziecko stara się używać technik terapeutycznych, by mówić płynnie, tym bardziej się jąka. Ważne jest, aby uświadomić dzieciom, że nie powinny się wstydzić swojego jąkania. Jąkanie się jest w porządku. Wydany przez The Stuttering Foundation film *Stuttering: For Kids, By Kids* jest wspaniałym materiałem dla młodszych dzieci, które mogą dowiedzieć się więcej o jąkaniu i zobaczyć inne dzieci, które się jąkają[4].

Jeśli szukasz więcej informacji o tym, co dzieje się w terapii logopedycznej, dwa kolejne materiały filmowe przygotowane przez The Stuttering Foundation mogą zainteresować Ciebie i Twojego jąkającego się ucznia. *Therapy in Action: The School-Age Child Who Stutters* skupia się na jąkających się uczniach ze szkoły podstawowej, natomiast *Stuttering: Straight Talk for Teens* jest przeznaczony dla nastolatków. Więcej informacji o tych filmach znajduje się na końcu tego podręcznika.

DLACZEGO DZIECI NIE SĄ W STANIE STOSOWAĆ TECHNIK TERAPEUTYCZNYCH PRZEZ CAŁY CZAS?

Dla wielu z nas zmiana sposobu, w jaki mówimy, jest bardzo trudna. Pomyśl o sytuacjach, kiedy musiałeś zwolnić lub użyć innego stylu mówienia, i rozważ, czy byłbyś w stanie robić to w każdej sytuacji, z każdym słuchaczem. Oczekiwanie od jąkającego się dziecka konsekwentnego używania technik terapeutycznych może być dla niego szczególnie trudne. Możliwe powody, dla których dziecko może nie być w stanie lub może nie chcieć używać tych technik, to sytuacje, kiedy:

- jest podekscytowane lub ponaglane,
- źle się czuje lub jest zmęczone,
- ma problem ze sprostaniem wymaganiom językowym sytuacji, w której się znalazło, na przykład kiedy musi udzielić długiej lub kompleksowej odpowiedzi,
- jest niepewne, jak zastosować swoje techniki terapeutyczne.

[4] Dzięki uprzejmości specjalistów z The Michael Palin Centre for Stammering Children i Ministerstwa Edukacji Anglii polscy odbiorcy mogą zapoznać się z filmem dokumentalnym, który został wyprodukowany w Wielkiej Brytanii: *Wait, wait, I'm not finished yet…* Jest on dostępny na stronie Instytutu Języka Polskiego Uniwersytetu Śląskiego: www.fil.us.edu.pl/ijp (przyp. red.).

Osoby, które się nie jąkają, nie poświęcają wiele uwagi temu, jak mówią. Próbą pokazania, jak bardzo trudna jest zmiana sposobu mówienia, może być prośba o podpisanie się ręką przeciwną do dominującej. Często wykonuje się takie ćwiczenie z dziećmi jako część prezentacji klasowej o jąkaniu lub z rodzicami jąkających się dzieci. Po wykonaniu tego ćwiczenia pytamy:

- Jak bardzo musiałeś skupiać się na pisaniu przeciwną ręką?
- Czy było to dla Ciebie naturalne?
- Czy Twój podpis wygląda naturalnie?

Odpowiedzi zawierają zazwyczaj stwierdzenia, że podpisanie się wymagało więcej uwagi, było bardzo nienaturalne z powodu zmian w sposobie trzymania długopisu i sile nacisku na kartkę oraz że podpis wyglądał inaczej niż zwykle.

W tym momencie można zwrócić uwagę na analogiczne doświadczenia podczas wprowadzania zmian w mowie: potrzebne jest skupienie, osoba zmieniająca swój sposób mówienia czuje się nienaturalnie, brzmi inaczej niż zwykle. To mogą być dodatkowe powody, dla których dzieci mają opory przed stosowaniem technik terapeutycznych.

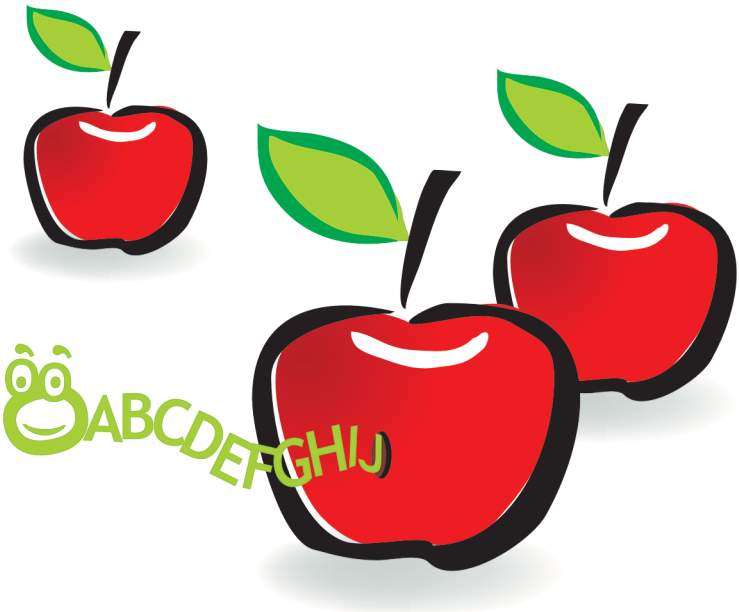

ZMIANY, KTÓRYCH MOŻNA SIĘ SPODZIEWAĆ PO TERAPII LOGOPEDYCZNEJ

Terapia logopedyczna może być długotrwałym procesem. Dzieci mogą prezentować zmiany w sposobie mówienia i w uczuciach, jakich doświadczają w związku z mówieniem, w miarę jak pomyślnie uczą się radzić sobie ze swoim jąkaniem. Jako efekt wdrażania terapii możesz zauważyć następujące zmiany w mowie i w zachowaniu dziecka:

- staje się płynniejsze,
- jąka się z mniejszym napięciem,
- częściej używa kontaktu wzrokowego,
- częściej zgłasza się samo, aby odpowiedzieć na pytania, mówi nie tylko wtedy, kiedy jest pytane,
- bierze udział w burzy mózgów,
- częściej rozmawia z rówieśnikami,
- nastąpiły inne zmiany dotyczące sposobu i okoliczności, w jakich się wypowiada.

NAUCZYCIELE DZIELĄ SIĘ INFORMACJAMI Z LOGOPEDAMI

Jeśli w Twojej klasie jest jąkające się dziecko, to Twoje spostrzeżenia na temat jego umiejętności komunikacyjnych są cenne dla logopedy. Wielu terapeutów, podobnie jak Ty, jest jednak bardzo zajętych i umówienie się na spotkanie, aby porozmawiać szczegółowo o konkretnym dziecku, może być trudne. Mimo to współpraca logopedy z Tobą jest niezmiernie ważna. Pomyśl o podzieleniu się z logopedą (poprzez osobiste spotkanie, e-mail lub list) następującymi informacjami:

1. Twoje obserwacje na temat tego, w jaki sposób dziecko najlepiej przyswaja wiedzę.

2. Szkolne osiągnięcia dziecka. Czy jąkanie ma na nie wpływ?

   - Czy dziecko samo zgłasza się do odpowiedzi?
   - Czy dobrowolnie czyta na głos?
   - Czy bierze udział w prezentacjach ustnych?
   - Czy bierze udział w grupowych ćwiczeniach na lekcji?

3. Relacje dziecka z innymi osobami. Czy jąkanie ma na nie wpływ?

- Czy wydaje Ci się, że dziecko ma wielu przyjaciół?
- Czy dziecku dokucza się z powodu jego jąkania?
- Czy dziecko przerywa innym lub nie pozwala im mówić?
- Czy inne dzieci traktują je inaczej z powodu jąkania, czy traktują je jako część grupy rówieśniczej?

4. Wszelkie pytania, które chcesz zadać, dotyczące na przykład:

- jąkania dziecka i poziomu jego umiejętności komunikacyjnych,
- przebiegu terapii logopedycznej dziecka,
- zjawiska jąkania[5].

NAUCZYCIELE DZIELĄ SIĘ INFORMACJAMI Z RODZICAMI

Rodzice mogą mieć do Ciebie wiele pytań związanych z ich dzieckiem i dotyczących tego, jak jąkanie wpływa na jego funkcjonowanie w klasie. Mogą chcieć na przykład wiedzieć, czy ich dziecko jest aktywne na lekcji, czy jego rówieśnicy dokuczają mu, lub mogą mieć ogólne pytania związane ze zjawiskiem jąkania. Jeśli dziecko nie bierze udziału w terapii logopedycznej, jego rodzice mogą chcieć wiedzieć, gdzie szukać pomocy, by uporać się z jego jąkaniem.

Kiedy spotykasz się z rodzicami dziecka, pomyśl o przedyskutowaniu tych informacji, które mógłbyś przedyskutować z logopedą (znalazły się one we wcześniejszym rozdziale). Rozmawiaj z rodzicami otwarcie i szczerze o tym, jak według Ciebie jąkanie wpływa na dziecko. Twoje uwagi będą często wsparciem, którego rodzice potrzebują, aby czuć się pewnie, że jąkanie ich dziecka nie jest problemem w szkole. Jeśli jednak jesteś zaniepokojony, informacje i przykłady, które możesz podać, powinny pomóc rodzicom w podjęciu decyzji o szukaniu specjalistycznej pomocy dla dziecka.

Jeśli czujesz, że rodzice potrzebują dodatkowych informacji o jąkaniu, zachęć ich do skontaktowania się z logopedą w Twojej szkole lub w Twoim rejonie[6]. Jeśli Twoja szkoła nie zatrudnia logopedy, możesz skopiować informacje podane w tym podręczniku lub skontaktować się z The Stuttering Foundation (www.stutteringhelp.org).

[5] Kwestionariusz dla nauczyciela znajduje się również w książce wydanej przez The Stuttering Foundation *The School-Age Child Who Stutters: Working Effectively with Attitudes and Emotions*.

[6] W Polsce w każdym mieście znajduje się poradnia psychologiczno-pedagogiczna, w której rodzice jąkających się dzieci mogą szukać pomocy logopedy. Skorzystanie z konsultacji logopedycznej w takich poradniach w przypadku dzieci i młodzieży uczącej się jest bezpłatne i nie wymaga skierowania (przyp. red.).

Na terenie Stanów Zjednoczonych The Stuttering Foundation wysyła bezpłatny pakiet informacji dla rodziców[7]. Fundacja wydała kilka książeczek i płyt DVD dla rodziców (*Stuttering: For Kids, By Kids*, DVD; *If Your Child Stutters: A Guide for Parents; Stuttering and Your Child: Questions and Answers* i *Stuttering and Your Child: Help for Parents*), które mogą być pomocne dla dzieci w każdym wieku.

Dodatkowo, ponad 8 500 bibliotek publicznych w Stanach Zjednoczonych posiada kopie książek, płyt DVD i nagrań wydanych przez The Stuttering Foundation. Listę tych bibliotek można znaleźć na stronie internetowej www.stutteringhelp.org. Wystarczy kliknąć na *Check Your Library* i wybrać właściwy stan USA.

[7] Na stronie internetowej The Stuttering Foundation można znaleźć bogaty zasób informacji. Niektóre z nich zostały przetłumaczone na obce języki, w tym język polski (przyp. tłum.).

CZY WIEDZIAŁEŚ?

- Ponad 3 miliony Amerykanów to osoby jąkające się.
- Jąka się od trzech do czterech razy więcej mężczyzn niż kobiet.
- Około 5% dzieci przechodzi przez okres jąkania, który trwa 6 miesięcy lub dłużej. Trzy czwarte z nich wyrośnie z tego pod koniec dzieciństwa i tylko 1% populacji osób dorosłych będzie borykał się z tym długofalowym problemem.
- Interesujące są najnowsze wyniki badań z zakresu genetyki, neurologii, rozwoju dziecka i dynamiki procesów rodzinnych, które rzucają nowe światło na możliwe przyczyny jąkania. Rezultatem badań jest postęp w oddziaływaniach profilaktycznych w przypadku jąkania u małych dzieci.
- Badania pokazują, że ludzie, którzy się jąkają, są tak samo inteligentni i dobrze przystosowani do życia jak ci, którzy się nie jąkają.
- Osoby jąkające się mają często świadomość swojego jąkania, co może determinować ich życiowe wybory.
- Nie udowodniono istnienia jednej, uniwersalnej metody terapii jąkania, pomimo opublikowania wielu wyników badań nad nowymi metodami terapii, lekami i urządzeniami.
- Jąkanie staje się poważnym problemem dla wielu nastolatków.
- Logopeda specjalizujący się w terapii jąkania może pomóc nie tylko dzieciom, ale także nastolatkom i dorosłym w osiąganiu postępów w nabywaniu płynności.
- Kenyon Martin, James Earl Jones, John Stossel, Darren Sproles, Annie Glenn, Bill Walton, Mel Tillis, Nicholas Brendon, Alan Rabinowitz, Joe Biden, Carly Simon, Ken Venturi, Bob Love, John Updike, Lewis Carroll, król Jerzy VI, Winston Churchill, Marilyn Monroe i John Melendez – wszyscy sławni jąkający się.

Copyright © 2001–2010 by The Stuttering Foundation of America®
Copyright © for the Polish translation by Centrum Logopedyczne, Katowice 2012

Materiał filmowy *Jak mówić w szkole o jąkaniu?*[8] został opracowany po to, aby dostarczyć praktycznych informacji o jąkaniu dwóm grupom odbiorców:

- nauczycielom, którzy dotrą do tego materiału i sami się z nim zapoznają,
- logopedom, którzy użyją tego materiału, aby informować nauczycieli o jąkaniu.

Zaleca się zaprezentowanie filmu także pracownikom administracji, personelowi wspierającemu, rodzicom i rówieśnikom w szkole. Film ten jest jednak adresowany przede wszystkim do nauczycieli, o czym należy pamiętać, pokazując go innym grupom odbiorców. Być może warto skopiować fragmenty tego podręcznika osobom, które będą się zapoznawać z materiałem filmowym.

W tej części opracowania znajdują się wskazówki co do pracy z materiałem filmowym podczas jego prezentacji większej grupie lub podczas spotkania indywidualnego. Autorzy zalecają zastosowanie tylko tych sugestii, które najlepiej pasują do danego środowiska pracy. Do podręcznika dołączono również listę pytań do użycia w dyskusji w większej grupie lub podczas spotkania indywidualnego. Dodano także powody, dla których pytania te mogą zostać zadane. W opracowaniu znalazły się również wskazówki co do przygotowania prezentacji klasowej o jąkaniu. The Stuttering Foundation wydała pakiet prezentacji klasowych (ang. *Classroom Presentation Packet*) zawierający broszury, informacje i plakaty, z których może skorzystać logopeda, przygotowując prezentację ze swoim podopiecznym[9]. Na końcu książeczki znajduje się lista anglojęzycznych publikacji na temat jąkania, polecanych przez The Stuttering Foundation.

[8] Tytuł oryginału: *Stuttering: Straight Talk for Teachers* (przyp. tłum.).

[9] Materiały są dostępne na stronie The Stuttering Foundation w języku angielskim i hiszpańskim (przyp. tłum.).

ZARYS PREZENTACJI DLA WIĘKSZEJ GRUPY

Ten 20-minutowy materiał filmowy został przygotowany z myślą o wykorzystaniu go podczas krótkiego – 30–45-minutowego – szkolenia dla nauczycieli. Autorzy tego podręcznika zachęcają do modyfikowania przedstawionych sugestii, aby treść szkolenia jak najlepiej odpowiadała potrzebom grona pedagogicznego.

1. Wprowadzenie (5 minut):

   A. Opowiedz o swoim osobistym zainteresowaniu jąkającymi się dziećmi i o tym, jakie są cele tego szkolenia.

   B. Powiedz krótko, ile trwa i o czym jest materiał filmowy. Pomocne może być zasugerowanie, aby nauczyciele podczas oglądania filmu spisali jedną lub kilka informacji, które będą dla nich nowe, zaskakujące – coś, czego wcześniej nie wiedzieli o jąkaniu. To ćwiczenie może być zaczynem do późniejszej dyskusji.

   C. Nawet jeśli nauczyciele nie mają w danym momencie w klasie jąkającego się dziecka, to być może spotkali w miejscu publicznym kogoś, kto się jąka. W tym przypadku pomocne jest, aby uświadomić nauczycielom liczbę jąkających się dzieci w ich szkole lub liczbę jąkających się osób dorosłych w populacji.

2. Odtworzenie materiału filmowego.

3. Dyskusja (10–20 minut, w zależności od liczby pytań i relacji w grupie):

   A. Zapytaj o ogólne reakcje na film.

   B. Poproś nauczycieli, aby podzielili się informacjami, które były dla nich nowe lub zaskakujące (na przykład uczucia, o których mówiły dzieci).

   C. Jeśli czas na to pozwoli, warto wybrać kilka pytań z listy zawartej w tej publikacji, aby umożliwić dyskusję. Pamiętaj, że Twoje reakcje na odpowiedzi, których udzielają nauczyciele, mogą ich zniechęcić do dalszej dyskusji. Bardzo ważne jest, abyś umiejętnie dobierał pytania i umożliwiał otwarte, szczere oraz pełne szacunku relacje – to może zdeterminować sukces dyskusji.

   D. Na koniec szkolenia warto raz jeszcze przypomnieć jego cele, streścić, czego uczestnicy się nauczyli, i podziękować grupie za przybycie.

WSKAZÓWKI DLA LOGOPEDÓW PROWADZĄCYCH DYSKUSJĘ W DUŻYCH GRUPACH

Być może zaistnieje potrzeba powtórzenia całej grupie jakiegoś pytania lub czyjejś odpowiedzi, aby wszystkie uczestniczące w dyskusji osoby mogły je usłyszeć. Jest to szczególnie ważne, gdy grupa jest liczna i pomieszczenie, w którym odbywa się dyskusja, ma słabą akustykę. Co jakiś czas warto podsumować wnioski, do których dochodzi grupa. To pomoże skupić uwagę grupy i przypomni, co dotychczas ustalono. Na przykład:

Pomysł Pani Kowalskiej, jak zaradzić trudnościom z wystąpieniami ustnymi jąkającego się ucznia, ożywił naszą dyskusję. Zgodziliśmy się, że należy brać pod uwagę takie czynniki jak X, Y i Z, kiedy mamy do czynienia z tym zagadnieniem.

Jeśli prowadzący pracował w przeszłości z nauczycielem, który miał w swojej klasie jąkającego się ucznia, może poprosić tego nauczyciela o podzielenie się z grupą swoimi przeżyciami. Dobrym sposobem na zachęcenie nauczyciela jest rozpoczęcie od pozytywnej obserwacji na jego temat. Na przykład:

W zeszłym roku Pani Kowalska miała w swojej klasie Kubusia. Jedną ze strategii, która wydawała się pomagać Kubie, było to, że przed lekcją Pani Kowalska uprzedzała uczniów, w jakiej kolejności będzie ich odpytywała. Myślę, że to bardzo pomogło Kubusiowi, ponieważ wiedział, kiedy będzie jego kolej. Jak Pani myśli, co jeszcze było pomocne?

Reaguj na wszystkie odpowiedzi tak samo, nawet wtedy, gdy się z nimi nie zgadzasz. Jeśli uważasz, że jakaś wypowiedź jest błędna lub potrzebuje wyjaśnienia, poczekaj chwilę, przedyskutuj kolejne tematy, po czym podsumuj dyskusję i zapytaj o inne możliwe sugestie, odnosząc się do tamtej spornej kwestii. Na przykład:

Dotychczas przedyskutowaliśmy kwestie wypowiedzi ustnych, dokuczania uczniowi i zachęcania dzieci, które się jąkają, do częstszego wypowiadania się w klasie. Przedstawiono kilka różnych opinii i poglądów na te tematy. Wróćmy do wypowiedzi ustnych. Jedną z propozycji wspomagania uczniów w przezwyciężaniu strachu przed wypowiadaniem się było to, aby zawsze wymagać od nich prezentacji ustnych i występowania przed audytorium. Czy ktoś z Państwa ma jakieś przemyślenia lub doświadczenia z tym związane, którymi chciałby się podzielić?

Zaleca się, aby prowadzący używał pierwszej osoby liczby pojedynczej, kiedy odpowiada czy komentuje wypowiedzi. W ten sposób osoba proponująca pomysł, z którym prowadzący się nie zgadza, nie będzie się czuła atakowana. Treść wypowiedzi prowadzącego odnosi się wówczas do niego, nie jest atakiem na uczestnika. Na przykład:

Myślę, że jest dla nas ważne, aby przeanalizować ten problem jeszcze nieco głębiej, ponieważ miałem go z kilkoma moimi podopiecznymi i nie zawsze byłem pewien, jak sobie z tym radzić. Chciałbym wiedzieć, co Wy o tym myślicie. Na pewno macie więcej wprawy w pracy z uczniami, którzy musieli wygłaszać prezentacje ustne. Wiem, że wiele dzieci musi być przerażonych tym przeżyciem. Jak radziliście sobie z dziećmi, które się bały?

Gdy uczestnik prosi prowadzącego szkolenie o poradę, zaleca się również stosowanie tzw. *counter-question*, na przykład: „To dobre pytanie. Jak Pani zdaniem powinno się traktować jąkanie?”. Można też pytanie to skierować do całej grupy. W ten sposób uzyskuje się więcej informacji od osoby proszącej o poradę i zarazem umożliwia grupowe rozwiązywanie problemów.

Wskazane jest zachęcanie do burzy mózgów i grupowego rozwiązywania problemów przez wszystkich uczestników. Warto również poprosić uczestników o odwoływanie się do własnych przeżyć z dziećmi, które doświadczały podobnych sytuacji. Nie wszystkie dzieci się jąkają, jednak wielu uczniów, z różnych powodów, boi się wypowiadać na forum klasy, jest przedrzeźnianych lub są oni po prostu „inni” niż ich rówieśnicy. Nauczyciele są przyzwyczajeni do radzenia sobie z takimi sytuacjami każdego dnia i posiadają mnóstwo doświadczeń, z których mogą skorzystać.

WSKAZÓWKI DLA LOGOPEDÓW SPOTYKAJĄCYCH SIĘ INDYWIDUALNIE Z NAUCZYCIELEM JĄKAJĄCEGO SIĘ DZIECKA

Jeśli nauczyciel kieruje do logopedy dziecko, gdyż obawia się, że uczeń ten jąka się, warto wykorzystać krótki kwestionariusz, który może być pomocny w zebraniu wstępnych, ogólnych informacji o dziecku. Kwestionariusz, który można wykorzystać w tym celu, znajduje się w środku podręcznika[10].

[10] W środku podręcznika znajduje się również kwestionariusz dla rodziców (przyp. tłum.).

Nauczyciel zostaje poproszony o uzupełnienie 10 niedokończonych zdań:

1. To, co zaobserwowałem w sposobie komunikowania się ucznia, to .....
.....

2. Kiedy uczeń odpowiada na pytania w klasie, wówczas on .....
.....

3. Kiedy uczeń rozmawia ze mną na osobności, wówczas on .....
.....

4. Kiedy uczeń czyta na głos, wówczas on .....
.....

5. Gdy uczeń ma trudności z wypowiadaniem się, wówczas moją reakcją jest .....
.....

6. Gdy uczeń ma trudności z wypowiadaniem się, wówczas inne dzieci .....
.....

7. Trudności ucznia z wypowiadaniem się pojawiają się najczęściej wtedy, gdy .....
.....

8. To, co wiem o jąkaniu, to .....
.....

9. Inne obawy, które mam w związku z możliwościami osiągania sukcesów przez tego ucznia w klasie, to .....
.....

10. Najważniejsze, czego chciałbym się teraz dowiedzieć, to .....
.....

Bardzo ważnym elementem każdego etapu terapii jest spotkanie logopedy z nauczycielem jąkającego się dziecka. Być może logopeda uzna, że warto poprosić nauczyciela o zapoznanie się z materiałem filmowym przed tym spotkaniem lub zaaranżować wspólne oglądanie filmu jako sposób na dostarczenie informacji o jąkaniu.

Zapoznanie się z materiałem filmowym pozwala czasami ukierunkować dyskusję na konkretne problemy, z którymi zmaga się podopieczny logopedy i nauczyciela. Należy przedyskutować obserwacje i obawy nauczyciela oraz pomóc mu w uświadomieniu sobie, jak ważną rolę pełni w procesie terapii.

1. Zanim logopeda spotka się z nauczycielem, powinien porozmawiać ze swoim podopiecznym o tym, co według niego może mu pomóc w klasie.

2. Istotne jest okazanie nauczycielowi przez logopedę, że jego obserwacje są bardzo ważne dla procesu terapii dziecka.

3. Wskazane jest, by logopeda zapytał o obserwacje nauczyciela dotyczące wyników dziecka w klasie, na przykład:

   - W jakich okolicznościach wymaga się od ucznia skutecznego wypowiadania się?
   - W jakich sytuacjach dziecko mówi swobodnie (na przykład zgłasza się, chętnie bierze udział w ćwiczeniach)?
   - W jakich sytuacjach uczeń wypowiada się płynnie, a w jakich występuje więcej objawów jąkania w jego mowie?
   - Co nauczyciel obserwuje w zachowaniu dziecka, kiedy się jąka (na przykład napinanie warg, powtarzanie słów, unikanie kontaktu wzrokowego)?
   - Czy dziecko kiedykolwiek rozmawiało z nauczycielem o jąkaniu?

4. Należy podzielić się z nauczycielem konkretnymi informacjami na temat mowy dziecka:

   - Kiedy rozpoczęło się jąkanie u dziecka?
   - Co dziecko robi, kiedy się jąka?
   - Jaka jest opinia logopedy na temat tego, co dziecko przeżywa, jakich uczuć doświadcza i co myśli o swoim jąkaniu?

5. Zadaniem logopedy jest zrozumieć perspektywę i punkt widzenia nauczyciela:

   - Jakie jest jego doświadczenie z jąkającymi się osobami?
   - Co nauczyciel już zrobił, aby pomóc uczniowi?

6. Należy porozmawiać o tym, co dzieje się w terapii, nad czym uczeń i logopeda pracują: poinformować nauczyciela o technikach wykorzystywanych w terapii i opisać, na czym one polegają.

7. Nie jest wskazane, by przytłaczać nauczyciela nadmierną ilością informacji i sugestii. Lepiej zaproponować mu jeden lub dwa praktyczne sposoby rozwiązania jego największych problemów w odniesieniu do tego ucznia, które może wprowadzać od razu.

8. Warto rozważyć obecność dziecka na spotkaniu logopedy z nauczycielem. Można wówczas zapytać dziecko o to, co chce, aby nauczyciel wiedział o jego jąkaniu, i zaprezentować przed nauczycielem umiejętności, które dziecko nabyło podczas terapii.

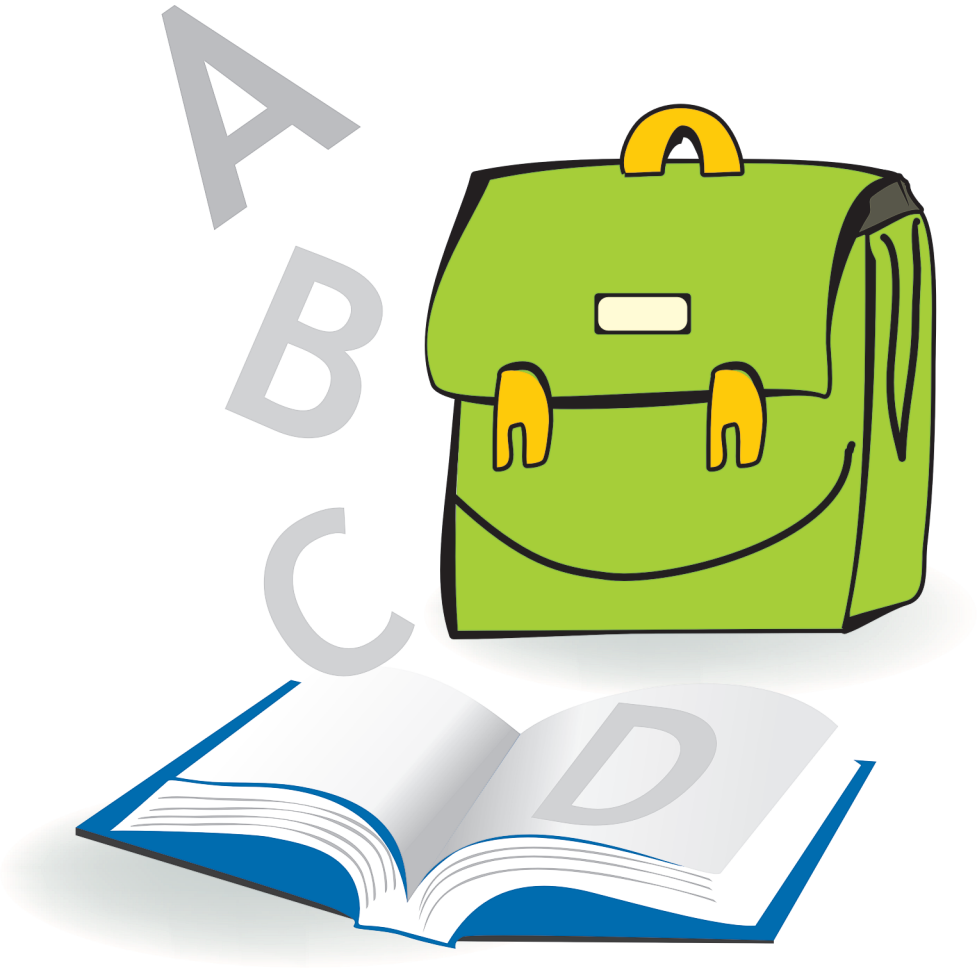

PROPOZYCJE PYTAŃ DO DYSKUSJI

Poniższe pytania można wykorzystać w trakcie dyskusji z nauczycielami, zarówno w większej grupie, jak i podczas indywidualnego spotkania. Pytania nie są uporządkowane według specjalnego klucza i nie wyczerpują wszystkich zagadnień, które mogą być poruszone. Po każdym pytaniu podano powód, dla którego zostało ono zadane. Sugeruje się wybranie kilku pytań, które są zgodne z tematami, jakie logopeda chce omówić, aby w trakcie dyskusji w grupie lub podczas indywidualnego spotkania z nauczycielem zrealizować założone cele. Zadanie któregokolwiek z tych pytań może być łatwiejsze w większej grupie. Prawdopodobne jest, że w grupie znajdą się osoby, które będą zainteresowane przedyskutowaniem odpowiedzi podanych przez innych. Podczas indywidualnego spotkania nauczyciel może uznać, że pytania są mu zadawane, aby go sprawdzić, przepytać, i może poczuć się zagrożony. Logopeda musi polegać na swojej intuicji i odwołać się do wiedzy, którą posiada o dziecku, nauczycielu i konkretnej sytuacji.

Pytanie 1: **Co czujesz, kiedy słyszysz, jak dziecko się jąka?**

Uzasadnienie: Uczucia towarzyszące słuchaniu dziecka, które się jąka, wpływają na to, jak mu odpowiemy i jaka będzie nasza relacja z nim. Często rozmówcy, nie wyłączając logopedów, czują się niekomfortowo, gdy słuchają jąkającej się osoby. Nie wiedzą, co powiedzieć lub jak zareagować w takiej sytuacji. Umożliwienie im swobodnego wyrażenia tych uczuć w bezpiecznej atmosferze pomoże im poczuć się bardziej komfortowo podczas rozmowy z jąkającymi się osobami. Wskazówki co do tego, jak nauczyciel może zachowywać się wobec jąkającego się dziecka, znajdują się w tym podręczniku w części *Dla nauczycieli*.

Pytanie 2: **Jak reagujesz werbalnie/niewerbalnie, kiedy słyszysz, jak dziecko się jąka?**

Uzasadnienie: Reakcje na jąkanie ucznia powodują, że czuje się on mniej lub bardziej komfortowo. Jak już zasygnalizowano, pewien poziom dyskomfortu jest naturalny, kiedy słyszymy, że ktoś się jąka. Pomimo że chcemy odpowiednio zareagować, to nasze zakłopotanie może sprawić, że nieświadomie odpowiadamy w sposób, który nie jest wspierający, na przykład okazujemy fizyczne napięcie, odwracamy wzrok i próbujemy dokończyć za dziecko słowa lub zdania. Takie reakcje nauczyciela mogą doprowadzić do tego, że dziecko będzie się czuło odsunięte, odrzucone lub ignorowane. Należy umożliwiać nauczycielom przedyskutowanie innych sposobów reagowania na jąkanie. To z kolei pomoże nauczycielowi i dziecku poczuć się bardziej komfortowo.

Pytanie 3: **Jaką rolę, Twoim zdaniem, powinieneś odgrywać jako nauczyciel jąkającego się dziecka?**

Uzasadnienie: Opinie, którymi podzielą się nauczyciele, odpowiadając na to pytanie, pomogą wyjaśnić, jak nauczyciel może wspierać proces terapii. Należy pamiętać, że nauczyciele pracują z dziećmi z różnorodnymi potrzebami i wymaga się od nich, aby wspierali i uczyli każde z nich. Kiedy nauczyciel musi zmierzyć się z kolejnym problemem, jakim jest jąkanie jego ucznia, może poczuć się przytłoczony. Przedyskutowanie tego pytania pomoże odkryć, co nauczyciel myśli o problemie jąkania i jakie ma w związku z nim odczucia, a także może uświadomić nauczycielowi, że jąkający się uczeń nie musi być traktowany w radykalnie odmienny sposób. Wykorzystanie materiału filmowego może pomóc w zrozumieniu jąkania. Po zaprezentowaniu filmu korzystne jest zaproponowanie kilku powszechnie rekomendowanych sposobów dobrego komunikowania się, których być może nauczyciel używa już w stosunku do innych uczniów.

Pytanie 4: **Jaką rolę, Twoim zdaniem, powinni odgrywać rodzice jąkającego się dziecka?**

Uzasadnienie: Odpowiedź na to pytanie pokaże, czego nauczyciele oczekują od rodziców jąkającego się dziecka. Nauczyciele mogą mieć wątpliwości co do roli rodziców, nie tylko w ustaleniu genezy jąkania, ale także w terapii. Warto wspomóc nauczycieli i rodziców w zbudowaniu dobrej relacji między nimi. Umożliwianie nauczycielowi wyrażania opinii o roli rodziców w bezpiecznej, nieoceniającej atmosferze pozwoli logopedzie ustalić, jak postępować z nauczycielem i rodzicami, jakie podejścia są pomocne i powinny być wzmacniane, jakie poglądy powinny być modyfikowane w odpowiednio bezpieczny, niezagrażający sposób.

Pytanie 5: **Jaka jest rola logopedy w pracy z jąkającym się dzieckiem?**

Uzasadnienie: Zadanie tego pytania pozwala logopedzie poznać, czego dokładnie nauczyciel oczekuje od niego, i zarazem zareagować we wspierający, niezagrażający sposób, nawet jeśli postrzeganie przez terapeutę roli logopedy jest odmienne od poglądu nauczyciela. Może to doprowadzić do otwartej, wzajemnej dyskusji na temat tego, czym będzie różnić się rola nauczyciela od roli logopedy. Pytanie to umożliwia również logopedzie podanie nauczycielowi bardziej konkretnych informacji o terapii jąkania. Obie kwestie są ważne dla opracowania i wdrażania indywidualnego programu edukacyjnego.

Pytanie 6: **Jakie doświadczenia związane z jąkającymi się osobami miałeś dotychczas?**

Uzasadnienie: Bardzo ważne jest, aby rozpoznać wiedzę i doświadczenia nauczyciela związane z jąkaniem. Reakcje nauczyciela pozwolą logopedzie określić, czy konieczne jest zaprezentowanie bardziej kompletnego obrazu jąkania i pokazanie, jak szeroki może być zakres zachowań, postaw i uczuć doświadczanych przez jąkające się osoby.

Pytanie 7 i 8: **Co dotychczas robiłeś, aby pomóc jąkającemu się uczniowi? Czy miałeś jakieś doświadczenia z podejmowaniem wobec ucznia działań, które nie były pomocne?**

Uzasadnienie: Odpowiedź na te pytania pozwala logopedzie określić, co dotychczas robił nauczyciel, i zasugerować – jeśli to konieczne – bardziej pomocne strategie wsparcia. Warto, aby nauczyciel podzielił się z logopedą swoimi doświadczeniami z interakcji z jąkającymi się dziećmi. Można przedyskutować różne przykłady, które podają nauczyciele, i zdecydować, czy naprawdę były one pomocne, oraz zarekomendować inne strategie rozwiązywania problemów. Kolejne pytania, które logopeda może zadać, to: Czy sposoby wsparcia, których używa nauczyciel, są pomocne dla wszystkich jąkających się dzieci? Jeśli nie, to jak zmodyfikować postępowanie nauczyciela, aby lepiej wspierał wybrane dzieci?

Pytanie 9: **W jakim stopniu materiał filmowy pozwolił Ci lepiej zrozumieć jąkanie i sytuację jąkających się dzieci?**

Uzasadnienie: To dobre pytanie na zakończenie spotkania, gdyż ważne jest, aby określić, czy nauczyciel potrzebuje więcej informacji o jąkaniu. Do tego momentu zostały już przedyskutowane zagadnienia związane z jąkaniem i nauczyciele poznali strategie, jakich mogą użyć, aby poczuli się bardziej komfortowo w relacjach z dziećmi, które się jąkają. Logopeda powinien też dowiedzieć się, czy dla dobra grupy wskazane jest podanie od razu dodatkowych informacji, czy lepiej przedyskutować szczegółowe kwestie indywidualnie z wybranymi nauczycielami w późniejszym terminie.

WSKAZÓWKI DLA PRZYGOTOWUJĄCYCH PREZENTACJĘ KLASOWĄ O JĄKANIU (Murphy 2002, zaadaptowane za zgodą autora)

Zorganizowanie przez jąkającego się ucznia, z pomocą logopedy, dyskusji z rówieśnikami w klasie na temat jąkania jest znakomitą techniką terapeutyczną, która może przynieść wiele pozytywnych zmian. Kiedy rówieśnicy dziecka zostaną poinformowani o naturze jąkania, dokuczanie i znęcanie się nad jąkającym się uczniem prawie zawsze udaje się zredukować lub nawet wyeliminować. Dzięki temu koledzy z klasy stają się adwokatami dziecka, które się jąka, i pomogą mu na placu zabaw, kiedy inne dzieci będą próbowały mu dokuczać.

Prezentacja klasowa jest jednym ze sposobów pokazania uczniom szerszego obrazu jąkania i zmiany postaw wobec tego problemu. Jeśli jest ona odpowiednio wykonana, jąkanie przestaje być tak trudnym, nacechowanym negatywnie tematem – staje się kwestią, o której można otwarcie dyskutować. To pozwoli logopedzie pracować bardziej bezpośrednio z jąkającym się uczniem nad wdrażaniem opanowywanych przez niego technik terapeutycznych w naturalnym dla niego środowisku szkolnym. Nauczyciel będzie mógł łatwiej sygnalizować uczniowi, aby korzystał z technik przyswajanych w trakcie terapii, jeśli będzie to konieczne.

Dziecko, co najważniejsze, ma okazję przeżyć bardzo wzmacniające doświadczenie, związane z otwartą rozmową o swoim jąkaniu we wspierającej i akceptującej atmosferze. Może wówczas zacząć stosować strategie terapeutyczne także w klasie, nie obawiając się potencjalnych negatywnych reakcji ze strony rówieśników. To pierwszy krok do wykorzystywania otwartego mówienia o swoim jąkaniu jako jednej ze strategii terapeutycznych. Dziecko uczy się w ten sposób, że rozmawianie o jąkaniu obniża napięcie zarówno u niego, jak i u słuchacza.

ZASADY TWORZENIA PREZENTACJI KLASOWEJ

Prezentacja, która pomoże dziecku przedyskutować jego jąkanie z kolegami z klasy, powinna odbyć się tylko wtedy, gdy dziecko się na to zgadza. Nie wszystkie jąkające się dzieci są gotowe lub chętne do wygłaszania takiej prezentacji przed rówieśnikami. Decyzja o tym, czy wskazane jest przeprowadzenie prezentacji klasowej, powinna być rozważana jako cel w tych aspektach terapii, które dotyczą pracy nad przekonaniami dziecka i uczuciami, jakich doświadcza w związku z jąkaniem. Gotowość dziecka do realizacji tego ćwiczenia powinna być przez logopedę uważnie monitorowana.

Dla niektórych dzieci podjęcie takiej decyzji jest prostym zadaniem. Chcą, aby ich rówieśnicy wiedzieli, czym jest jąkanie. Wobec innych, z których wyśmiewano się z powodu jąkania lub którzy doświadczyli już silnych negatywnych emocji, należy najpierw zastosować desensytyzację (odczulanie). Strategie zredukowania lub wyeliminowania lęku, wstydu i poczucia winy muszą być wdrażane zarówno podczas terapii z logopedą, jak i w innych sytuacjach[11].

Przed prezentacją klasową logopeda powinien wyjaśnić nauczycielom i rodzicom powody, dla których wskazane jest przeprowadzenie tego doświadczenia. Warto podkreślić, że nawet jeśli dziecku nie dokuczano w klasie z powodu jąkania, to dzięki takiej prezentacji zdobędzie ono ważne umiejętności.

Podczas spotkania z nauczycielem należy przedyskutować ogólne nastroje panujące w klasie, aby ustalić, czy nauczyciel spodziewa się, że mogą nastąpić negatywne reakcje ze strony jakiegoś rówieśnika. Jąkające się dziecko powinno brać udział w tej części działań związanych z planowaniem prezentacji. Nauczyciel powinien przedyskutować z nim następujące kwestie: Czy dziecko chce informować klasę o konkretnych problemach związanych z jąkaniem? Jakie informacje uczeń chce podać sam, a co powinien powiedzieć logopeda? Jeśli jąkający się uczeń ciągle jest na etapie, kiedy umiejętność radzenia sobie z niepłynnościami w mowie jest niekonsekwentna, nieutrwalona, logopeda może ograniczyć wystąpienie dziecka do zaprezentowania krótkich, dobrze przećwiczonych kwestii lub zaproponować mu skorzystanie z technik terapeutycznych, które wspomagają płynność mowy, na przykład z czytania chóralnego.

Kwestie, które będą dyskutowane, należy dostosować do potrzeb dziecka i poziomu wiekowego klasy. Dzieci w wieku przedszkolnym i uczniowie pierwszych klas szkoły podstawowej zrozumieją prawdopodobnie koncepcję mowy potkniętej (ang. *bumpy speech*) oraz mogą uświadomić sobie, że bycie przedrzeźnianym to przykre uczucie. Mogą też zostać zapoznane z tym, że logopeda uczy jąkające się dziecko, jak uzyskać płynniejszą mowę, i że jąkającemu się dziecku może czasami przydarzać się mowa potknięta.

Uczniowie ze starszych klas szkoły podstawowej zrozumieją bardziej szczegółowe wyjaśnienia dotyczące jąkania, tego, jak wydobywa się dźwięki mowy, techniki terapii i tego, jak trudno przez cały czas mówić płynnie. Będą też w stanie uświadomić sobie, jakie są konsekwencje znęcania się i wyśmiewania się z jąkającego się kolegi.

[11] Propozycje do tej części terapii można znaleźć w wydawnictwach The Stuttering Foundation: w filmie *Dealing Effectively with Shame and Guilt* lub w książce *The School-Age Child Who Stutters: Working Effectively with Attitudes and Emotions – A Workbook*.

Poniżej zamieszczono przykładowy zarys prezentacji klasowej, która byłaby odpowiednia dla uczniów starszych klas szkoły podstawowej. Logopeda, który zechce z niej skorzystać, będzie zapewne chciał zaadaptować ją do własnego stylu, potrzeb dziecka i poziomu rozwojowego klasy.

ZARYS PREZENTACJI KLASOWEJ

1. Wprowadzenie.
   - Przedstaw się jako logopeda i pokrótce wyjaśnij, na czym polega Twoja praca.

2. Zaangażowanie rówieśników.
   - Aby pokazać klasie, że nie ma nic nadzwyczajnego w uczęszczaniu na terapię mowy, zapytaj dzieci, czy chodziły kiedyś do logopedy, i jeśli tak, to nad czym wówczas pracowały.
   - Może ktoś wspomni, że jąkający się uczeń korzysta aktualnie z terapii. Potwierdź to i poinformuj, że wkrótce będziecie o tym dyskutować.

3. Inne zaburzenia mowy i powody, dla których przygotowano dla klasy prezentację o jąkaniu.
   - Wyjaśnij pokrótce, że istnieje wiele typów problemów w mowie, na przykład zaburzona wymowa niektórych głosek, dźwięków, problemy z głosem (na przykład zachrypły głos), ale Waszym celem w tym dniu jest skupienie się na problemie zwanym jąkaniem.
   - Poinformuj klasę, że przedstawicie interesujące kwestie o jąkaniu, aby byli lepiej wyedukowani w tym względzie, ponieważ wszyscy wiemy, jak ważne jest bycie dobrze wykształconą osobą.

4. Definicja jąkania.
   - Podaj krótką definicję jąkania, która jest stosowna do wieku dzieci.
   - Kiedy mówisz do dzieci w danym wieku, to dobrze jest zapytać je, czy wiedzą, czym jest jąkanie, i poprosić, aby podsumowały dyskusję – „Jąkanie jest problemem mowy. U osób dotkniętych tym problemem aparat mowny nie zawsze pracuje tak, jak powinien. Wydaje się, że nie jest dobrze skoordynowany. Potyka się lub blokuje na niektórych dźwiękach. Nie jesteśmy do końca pewni, co wywołuje jąkanie, ale myślimy, że niektórzy ludzie się z tym rodzą”.

5. Sławne osoby, które się jąkają.
   - Warto zapytać dzieci w klasie, czy wiedzą, jak wielu sławnych i cieszących się uznaniem ludzi jąka się lub jąkało się w przeszłości. Następnie można krótko opowiedzieć im o niektórych osobach, których zdjęcia są zamieszczone w tym podręczniku.
   - Jako pomoc wizualną można użyć plakatu załączonego do tej publikacji, pokazującego sławnych jąkających się ludzi.

6. Jąkanie nie jest niczyją winą.
   - Bardzo ważne jest, aby zaakcentować, że nikt nie jest odpowiedzialny za jąkanie. Ludzie nie jąkają się, ponieważ są głupi lub chorzy. Rodzice nie spowodowali jąkania i nie jest to choroba, którą można się zarazić.

7. Różne sposoby jąkania.
   - Większość jąkających się dzieci – niezależnie od tego, jak dobrze radzi sobie z mową – może być aktywnie zaangażowana w prowadzenie tej części prezentacji.
   - Logopeda wspólnie z dzieckiem demonstruje różne formy jąkania, na przykład powtarzanie, bloki, przeciąganie.
   - Następnie prosi ochotników, aby naśladowali różne typy niepłynnego mówienia. Może to być zabawne, jeśli będzie odbywało się w przyjaznej atmosferze i gdy jąkające się dziecko będzie ewaluowało próby jąkania rówieśników, stawiając im oceny (6, 5, 4, 3, 2 lub 1).
   - Podkreśl, że takie naśladowanie jąkania może być wykorzystywane wyłącznie w celach terapeutycznych i nie powinno się tego robić w innych sytuacjach.
   - Rozpocznij dyskusję klasową. Podczas dyskusji zapytaj dzieci o to, jak by się czuły i jak by się zachowywały, gdyby to one miały taki problem w mowie przez cały czas.

8. Techniki terapeutyczne ułatwiające płynność mówienia.
   - Dostosowując się do poziomu językowego najwygodniejszego dla jąkającego się ucznia, wspólnie zademonstrujcie techniki terapeutyczne, które dziecko opanowuje: skorygowanie momentu zająknięcia (ang. *Pullouts*), mowę zwolnioną – przeciąganą itd.
   - Pomocne może być również poproszenie kilku dzieci w klasie, by zastosowały niektóre z technik wspomagania płynności, takich jak przedłużanie tempa mowy. Dzięki temu być może rówieśnicy zaczną dostrzegać, jak trudne jest stosowanie tych technik pracy nad mową.

9. Nie możemy mieć sukcesu w 100% – zmiana jest trudna!

- Ważne jest, aby nauczyciel i uczniowie zrozumieli, że stosowanie technik terapeutycznych podczas konwersacji jest trudne i dziecko ma prawo doświadczać w takich momentach silnego jąkania. Zmiany dokonają się, ale potrzeba czasu i ćwiczeń.
- Można przedyskutować czynniki, które utrudniają dokonywanie się zmian. Mogą one być różne dla każdego dziecka, ale zazwyczaj zalicza się do nich: zmęczenie, „walkę o głos", gdy na przykład wiele dzieci próbuje mówić jednocześnie, obawę przed byciem wyśmianym i przedrzeźnianym.

10. Dlaczego ludzie wyśmiewają się z innych i jak to wpływa na wyśmiewane osoby?

- Poproś dzieci w klasie, aby podzieliły się, z jakich powodów wyśmiewano się z nich. Większość dzieci na poziomie szkoły podstawowej jest chętna, by mówić o takich sytuacjach. Ćwiczenie to pozwala stworzyć silniejszą więź pomiędzy rówieśnikami.
- Zawsze należy podkreślić, że dziecko, które zdecydowało się na podzielenie się tymi informacjami, czyli poinformowanie, dlaczego się z niego kiedyś wyśmiewano, jest bardzo odważne.
- Pomocne jest również, aby zapytać dzieci, jak dokuczanie wpływa na ich uczucia i zachowanie.
- Wykorzystując to, co powiedzą inne dzieci, można odnieść się do dokuczania komuś z powodu jąkania.
- Wykorzystując strategie rozwiązywania problemu, pomóż dzieciom znaleźć różne sposoby reagowania na sytuację, gdy jeden z ich rówieśników jest przedrzeźniany lub gdy inni się nad nim znęcają.

11. Jakich reakcji rówieśników na jąkanie oczekuje dziecko?

- Logopeda i jąkający się uczeń mogą również porozmawiać z klasą o tym, jak w pomocny sposób reagować na jąkanie.
- Odkryto, że wiele dzieci w szkole podstawowej chce, aby rówieśnicy dopowiadali za nie słowa, uzupełniali ich wypowiedź, gdy się zająkną, podczas gdy inni jąkający się uczniowie woleliby, aby słuchacz był cierpliwy i czekał, aż będą w stanie wypowiedzieć słowo.

Odpowiednio poprowadzona dyskusja i otwarte mówienie o jąkaniu dziecka pozwala na przełamanie zmowy milczenia. Może to pomóc przezwyciężyć tabu („sekret, o którym wszyscy wiedzą, ale nikt o nim nie mówi"), zmniejszając wstyd, strach i tajemniczość. Otwarte mówienie o swoim jąkaniu i inne formy desensytyzacji powinny być powtarzane w bezpiecznym, odpowiednim społecznie kontekście, takim jak prezentacje klasowe, gry lub nagrane przez dziecko filmiki o jąkaniu.

ŹRÓDŁA

Poniżej zamieszczono listę anglojęzycznych publikacji na temat jąkania, zalecanych przez The Stuttering Foundation. Materiały dotyczące terapii, problemu dokuczania jąkającemu się dziecku, budowania pozytywnej samooceny tego dziecka zostały pogrupowane i oznaczone symbolami, które rekomendują je konkretnej grupie odbiorców – jąkającym się dzieciom , ich rodzicom , nauczycielom i logopedom .

Wszystkie te materiały będą jednak przydatne dla każdego zainteresowanego.

1. Beane A.L., 1999, *The Bully Free Classroom: Over 100 Tips and Strategies for Teachers K-8*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

2. Chmela K., Reardon N., 2001, *The School-Age Child Who Stutters: Working Effectively with Attitudes and Emotions – A Workbook*, The Stuttering Foundation, No. 0005, Memphis.

3. *Classroom Presentation Packet*, The Stuttering Foundation, No. 0130, Memphis.

4. Cooper S., 2000, *Sticks and Stones: 7 Ways Your Child Can Deal with Teasing, Conflict, and Other Hard Times*, Times Books, New York.

5. Dell C., 2000, *Treating the School-Age Child Who Stutters: A Guide for Clinicians*, The Stuttering Foundation, No. 0014, Memphis (Przekład polski: Dell C., 2008, *Terapia jąkania u dzieci w młodszym wieku szkolnym. Podręcznik dla logopedów*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków).

6. *Do You Stutter: A Guide for Teens*, 4th edition, The Stuttering Foundation, No. 0021, Memphis.

7. Faber A., Mazlish E., 1982, *How to Talk So Kids Will Listen and Listen So Kids Will Talk*, Avon Books, New York (Przekład polski: Faber A., Mazlish E., 2001, *Jak mówić, żeby dzieci nas słuchały? Jak słuchać, żeby dzieci do nas mówiły?*, Media Rodzina, Poznań).

8. *Famous People Who Stutter Poster*, The Stuttering Foundation, No. 0054, Memphis.

9. Frankel F., Wetmore B., 1996, *Good Friends are Hard to Find: Help Your Child Find, Make, and Keep Friends*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

10. Gainer C., 1998, *I'm Like You, You're Like Me: A Child's Book About Understanding and Celebrating Each Other*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

11. Geus E. de, 1999, *Sometimes I Just Stutter*, The Stuttering Foundation, No. 0031, Memphis.

12. Hipp E., Fleishman M., 2008, *Fighting Invisible Tigers: A Stress Management Guide for Teens*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

13. *If You Think Your Child is Stuttering, New Tips for Parents*, The Stuttering Foundation, No. 0041, Memphis.

14. *If Your Child Stutters: A Guide for Parents*, 2002, The Stuttering Foundation, No. 0011, Memphis.

15. Kaufman G., Raphael L., Espeland P., 1999, *Stick Up For Yourself! Every Kid's Guide to Personal Power and Positive Self-Esteem*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

16. Kohls B., 2010, *Wendi's Magical Voice*, The Stuttering Foundation, No. 0035, Memphis.

17. Parris D., *Scoring Disfluencies*, DVD, The Stuttering Foundation, No. 6350, Memphis.

18. Payne L.M., Rohling C., 1992, *We Can Get Along: A Child's Book of Choices*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

19. Romain T., Verdick E., 1997, *Bullies Are a Pain in the Brain*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

20. Romain T., Verdick E., 2000, *Stress Can Really Get on Your Nerves!*, Free Spirit Publishing, Minneapolis.

21. Scott L., *Decoding IDEA Elibigility,* DVD, The Stuttering Foundation, No. 6100, Memphis.

22. Scott L., *Implementing Cognitive Behavior Therapy with School-Age Children*, DVD, The Stuttering Foundation, No. 6500, Memphis.

23. *Stuttering and Your Child: Help for Parents*, DVD, The Stuttering Foundation, No. 0073, Memphis.

24. *Stuttering and Your Child: Questions and Answers*, 1999, The Stuttering Foundation, No. 0022, Memphis.

25. *Stuttering: For Kids, By Kids*, DVD, The Stuttering Foundation, No. 9172, Memphis.

26. *Stuttering: Straight Talk for Teens*, DVD, The Stuttering Foundation, No. 1076, Memphis.

27. *Therapy in Action: The School-Age Child Who Stutters*, DVD, The Stuttering Foundation, No. 1079, Memphis.

28. *Trouble at Recess*, 2008, The Stuttering Foundation, No. 0034, Memphis.

OD POLSKIEGO WYDAWCY

Poniżej polecamy publikacje w języku polskim, w których nauczyciele mogą znaleźć dodatkowe informacje na temat jąkania i zaburzeń płynności mowy:

1. Byrne R., 1989, *Pomówmy o zacinaniu*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.
2. Bochniarz A., 2000, *Różne oblicza jąkania*, Wydawnictwo Demostenes, Żory.
3. Chęciek M., 2001, *Kwestionariusz Cooperów do oceny jąkania. Zarys terapii. Zmodyfikowany program psychofizjologicznej terapii jąkających się*, Wydawnictwo Fundacji Orator, Lublin.
4. Chęciek M., 2010, *Jąkanie. Diagnoza – terapia – program*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
5. Dell C.W., 2008, *Terapia jąkania u dzieci w młodszym wieku szkolnym. Podręcznik dla logopedów*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
6. Kałużyński J., 1971, *Jąkanie a trema*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
7. Kamińska D., 2006, *Wspomaganie płynności mowy dziecka – profilaktyka, diagnoza i terapia jąkania wczesnodziecięcego*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
8. Kostecka W., 2000, *Dziecko i jąkanie*, Polskie Towarzystwo Logopedyczne, Lublin.
9. Kostecka W., 2004, *Zintegrowany program terapii jąkających się*, AWH Antoni Dudek, Lublin.
10. Kostecka W., 2006, *Giełkot – studium przypadku*, AWH Antoni Dudek, Lublin.
11. Kurkowski Z.M., 2002, *Próba sylabowa do oceny niepłynności mówienia*, Instytut Fizjologii i Patologii Słuchu, Warszawa.
12. Minczakiewicz E.M., red., 2005, *Holistyczne aspekty logopedycznej terapii jąkających się*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
13. Sidor M., 2011, *Niepłynność mowy w jąkaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
14. Tarkowski Z., 1992, *Jąkanie wczesnodziecięce*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
15. Tarkowski Z., 1999, *Jąkanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
16. Tarkowski Z., 2001, *Kwestionariusz niepłynności mówienia i logofobii. Diagnoza i terapia jąkania*, Wydawnictwo Fundacji Orator, Lublin.
17. Tarkowski Z., 2008, *Zmiana postaw wobec jąkania*, Wydawnictwo Fundacji Orator, Lublin.
18. Tarkowski Z., 2010, *Jąkanie. Księga pytań i odpowiedzi*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk.
19. Tarkowski Z., Smul M., 1988, *Giełkot*, Wydawnictwo ZSL, Warszawa.
20. Waszczuk H., 2005, *Rodzinna terapia jąkania. Poradnik*, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
21. Węsierska K., Jeziorczak B., 2011, *Czy moje dziecko się jąka? Przewodnik dla rodziców małych dzieci, które mają problem z płynnym mówieniem*, Centrum Logopedyczne, Katowice.

NOTATKI